

ΚΥΘΗΡΑ

Ένας τόπος, που ήδη από την αρχαιότητα είναι θρυλικός. Και πώς να μην είναι, όταν από τους αφρούς της θάλασσας των Κυθήρων αναδύθηκε η θεά Αφροδίτη, η προσωποποίηση της απόλυτης ομορφιάς.

ΚΕΙΜΕΝΟ: ΘΕΟΦΙΛΟΣ ΜΠΑΣΓΙΟΥΡΑΚΗΣ
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: ANNA ΚΑΛΑΪΤΖΗ

Οι φωτογραφίες του άρθρου «Κύθηρα» μπορούν να τυπωθούν σε καμβά. Περισσότερες πληροφορίες στην σελίδα 187.

ΚΥΘΗΡΑ

-Πώς απλώθηκε έτσι το Διακόφτι; αναρωτιέται έκπληκτη η Άννα. Δυσκολεύομαι μετά από τόσα χρόνια να το γνωρίσω.

Χρειάστηκε να περάσουν 20 χρόνια για να βρεθεί και πάλι στα Κύθηρα η Άννα. Εγώ ωστόσο, δεν είχα αξιωθεί ως τώρα να πατήσω στο νησί. Κι ας είχα βρεθεί τόσες φορές στις αντικρινές Πελοποννησιακές ακτές, τον Μαλέα και το Ταίναρο. Είναι λοιπόν μεγάλη η συγκίνησή μου, που έστω και τόσο όψιμα, ετοιμάζομαι να γνωρίσω έναν τόπο, που ήδη από την αρχαιότητα είναι θρυλικός. Και πώς να μην είναι, όταν από τους αφρούς της θάλασσας των Κυθήρων αναδύθηκε η θεά Αφροδίτη, η προσωποποίηση της απόλυτης ομορφιάς. Στο βιβλίο του «**Συνοπτική Ιστορία των Κυθήρων**» ο **Εμμανουήλ Καλλίγερος** αναφέρει, ότι ο Όμηρος ονομάζει την Αφροδίτη «Κυθήρεια», στα έπη του. Κατά τον διάσημο περιηγητή Πανσανία, εξάλλου, υπήρχε στα Κύθηρα ένα πανάρχαιο ιερό της θεάς, που είχε μάλιστα και ξόανο. Ταυτισμένα λοιπόν με την γέννηση της Αφροδίτης τα Κύθηρα, περιβλήθηκαν με την αίγλη του μυθικού τόπου, όπου κυριαρχεί ο έρωτας και η αιώνια γαλήνη. Αυτή η ρομαντική άποψη κερδίζει έδαφος τον 18^ο αιώνα κυρίως στη Γαλλία, μέσα από τα έργα φημισμένων εκπροσώπων της διανοήσεως και της τέχνης. Και προσθέτει πολύ γλαφυρά ο Καλλίγερος: «στην παμπάλαια λατρεία της θεάς πρέπει να αναζητηθεί και η ονομασία των νόστιμων τοπικών φρούτων, που παράγονται στο χωριό Μητάτα κι αποτελούν μια τοπική ποικιλία ροδακίνων, που οι ντόπιοι ονομάζουν «Μαστούς της Αφροδίτης».

ΜΕ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΔΥΤΙΚΑ

Δεν είναι μικρά τα Κύθηρα. Με επιφάνεια **278** τετ. χιλ. κατέχουν την **17^η** θέση ανάμεσα στα Ελληνικά νησιά. Το μήκος της ακτογραμμής, ωστόσο, δεν είναι ανάλογο της έκτασης του νησιού. Το περίγραμμα είναι στρογγυλεμένο, απουσιάζουν τα μακρὰ ακρωτήρια, οι βαθείς όρμοι και κόλποι.

Η περίμετρος λοιπόν περιορίζεται στα **52** μόνον χιλιόμετρα, τη στιγμή που η Αστυπάλεια ή η Σαλαμίνα, με το 1/3 περίπου της έκτασης των Κυθήρων, έχουν διπλάσιο μήκος ακτογραμμής.

Το ταξίδι στα Κύθηρα από την αντικρινή **Νεάπολη** δεν ξεπερνάει την 1 ώρα και 20 λεπτά. Αρχές Ιούλη, απομεσήμερο ζεστό. Φτάνουμε στο Διακόφτι. Νερά διάφανα και ρηχά, με χρώμα τυρκουάζ. Εμείς, ωστόσο, διασχίζουμε ανεπηρέαστοι αυτό τον προκλητικό παράδεισο και παίρνουμε τον μακρύ δρόμο που λοξεύει προς το εσωτερικό. Λοφοπλαγίες ξερές, στεγνωμένες από τον ήλιο. Ανύπαρκτες οι σκιές. Τί σκιές να ρίξουν στη γη τα φρύγανα, οι πέτρες, τα θυμάρια και οι θάμνοι!

-Σου φαίνεται ξερονήσι, με προλαβαίνει η Άννα. Δεν έχεις άδικο, τα Κύθηρα δεν είναι Σαμοθράκη. Δεν είναι όμως ούτε Κυκλάδες. Εκεί που πάμε θ' αντικρίσεις και τοπία, που θα δυσκολεύεσαι να πιστέψεις, ότι ανήκουν στο νησί.

Με κατεύθυνση δυτική συναντάμε μετά από 16χλμ. τον οικισμό των **Αρωνιάδικων**, κομβικό σημείο στην αρτηρία, που συνδέει το βόρειο με το νότιο τμήμα του νησιού. Από τα Αρωνιάδικα παίρνουμε έναν δευτερεύοντα δρόμο προς τον οικισμό των **Πιτσινάδων**. 450 μέτρα μετά συναντάμε το κατάλυμά μας, με την πρωτότυπη ονομασία «**ΦΩΣ ΚΑΙ ΧΩΡΟΣ**»

Μας υποδέχεται πολύ ευγενικά ένα ζευγάρι Ολλανδών, η **Αννίτα** και ο **Άλμπερτ**. Η θέα απ' το υψόμετρο των 360 μέτρων είναι εξαιρετη. Ευρύτατος είναι ο στεριανός ορίζοντας, με πολυποίκιλο ανάγλυφο, ελιόδεντρα και κυπαρίσσια, αρκετά ενδιάμεσα χωριά. Ο θαλάσσιος ορίζοντας τερματίζει στα δυο διάσημα ακρωτήρια της

Ο ΘΑΥΜΑΣΙΑ ΑΝΑΠΛΑΣΜΕΝΟΣ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ ΝΑΟΣ ΤΟΥ ΑΓΙΟΥ ΠΕΤΡΟΥ.

Πελοποννήσου, το **Ταίναρο** στα ΒΔ και τον **Κάβο Μαλιά** στα ΒΑ.

Ένας δροσερός μαΐστρος, απομακρύνει τη ζέστη του απογεύματος αλλά και κάθε σκέψη για χρήση κλιματιστικού.

Καταπληκτικό μπαλκόνι, καφεδάκι και ρεμβασμός. Στο εσωτερικό του δίχωρου καταλύματος η εργονομία, τα έπιπλα και τα σκεύη είναι άψογα. Με λύσεις έξυπνες, επιλογές λιτές και υψηλή αισθητική, οι Ολλανδοί εκμεταλλεύονται έξοχα στη χώρα του φωτός τον «χώρο και το φως».

ΣΤΟΝ ΟΙΚΙΣΜΟ ΤΟΥ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ

Δεν ήταν τυχαία η επιλογή του καταλύματος απ' την Άννα. Η θέση του γειτνιάζει με την περιοχή του **Μυλοποτάμου**, που θ' αποτελέσει το επίκεντρο του ενδιαφέροντός μας σε τούτη την επίσκεψη στο νησί. Ξεκινάμε για Μυλοπόταμο με κατεύθυν-

ση προς τα νότια. 3.5χλμ. μετά στρίβουμε δεξιά (δυτικά). Πευκόφυτος ο δρόμος και στενός μας οδηγεί σε 3' στον μικρό οικισμό των **Αραίων**. Αρκετά σπίτια είναι παλιά, με πολλές φθορές αλλά και πωλητήρια στις προσόψεις, για κάποιους μερακλήδες ή ρομαντικούς.

Σύμφωνα με τον Εμμ. Καλλίγερο, αν κρίνει κανείς από το είδος και την αρχιτεκτονική των σπιτιών, το χωριό θα πρέπει να είναι πολύ παλιό, κάτι που ενισχύει η ύπαρξη δυο ναών του 13^{ου} αιώνα, που αποδεικνύουν πρώιμη κατοίκηση στην περιοχή. Έναν απ' αυτούς τους δυο ναούς, τον **Αγ. Πέτρο**, ξεκινάμε ν' ανακαλύψουμε.

Από τον κεντρικό δρόμο του χωριού στρίβουμε νότια (αριστερά) ακολουθώντας την σχετική πινακίδα. Στενός τσιμεντόδρομος καταλήγει μετά από 600 μέτρα μπροστά στον βυζαντινό ναό του **Αγ. Πέτρου**. Είναι χτισμένος σε υψόμετρο **340** μέτρων. Απέναντι στα ΝΔ δεσπόζει η γυμνή κορυφή του όρους **Μερμηγκάρης**, που με **506**

ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΣ. ΥΠΑΙΘΡΙΟ ΜΑΓΑΖΙ ΜΕ ΤΗΝ ΠΡΑΜΑΤΕΙΑ ΤΟΥ.

μέτρα είναι το υψηλότερο των Κυθήρων. Το μνημείο αποπνέει όλη την αίγλη του βυζαντινού του παρελθόντος. Ο αρχιτεκτονικός τύπος είναι **Σταυροειδής εγγεγραμμένος με τρούλλο**. Ο οκταγωνικός τρούλλος και οι αλληπάλλπλες κεραμοσκεπές προσδίδουν στο ναό πλαστικότητα και χάρη. Η αρχική βέβαια κάλυψη των στεγών ήταν με πλάκες, που μετά την αναστήλωση από την Αρχαιολογική Υπηρεσία, έχουν αντικατασταθεί με σύγχρονα κεραμίδια. Η τοικοποιία αποτελείται από ημικατεργασμένους λίθους με πλίνθους στους οριζόντιους αρμούς. Μεγαλύτεροι πελεκητοί λίθοι έχουν χρησιμοποιηθεί ως γωνιόλιθοι. Το μνημείο βέβαια είναι κλειδωμένο. Μπορούμε όμως να εκτιμήσουμε την ποιότητα των τοιχογραφιών από τις εξαιρετικές φωτογραφίες που περιλαμβάνονται στο πολύ σημαντικό βιβλίο της Ακαδημίας Αθηνών για τις Βυζαντινές Τοιχογραφίες των Κυθήρων. Κοντά στους Αραίους και συγκεκριμένα στη θέση Σπαστήρας βρίσκεται άλλος

ένας ναός, κτίσμα επίσης του 13^{ου} αιώνα. Είναι ο ναός των **Αγ. Θεοδώρων**, μονόχωρος, καμαροσκέπαστος, με τοικοποιία από επιμελημένους γωνιόλιθους. Διασχίζοντας ωραίο πευκοδάσος φτάνουμε μετά από ένα χιλιόμετρο στον οικισμό του Μυλοποτάμου. Εδώ δεσπόζουν μεγάλα πλατάνια, ευκάλυπτοι και λεύκες. Είναι φανερό, ότι το νερό έχει κυρίαρχη παρουσία στον τόπο.

Σύμφωνα με στοιχεία που είχε την καλοσύνη να θέσει στη διάθεσή μας ο συγγραφέας-δημοσιογράφος Εμμ. Καλλίγερος, η ιστορία του Μυλοποτάμου φαίνεται να πηγαιίνει αρκετά πίσω στο χρόνο. Το χωριό αυτό, με το ίδιο όνομα, αλλά και μερικοί οικισμοί του, αναφέρονται σε επίσημα έγγραφα από τις αρχές του 14^{ου} αιώνα. Η ίδρυσή του, επομένως, πρέπει να τοποθετηθεί αρκετά ενωρίτερα, πιθανότατα κατά τον **12^ο αιώνα**, οπότε έχουμε τις αρχές της ίδρυσης πολλών οργανωμένων οικισμών στο νησί. Επίσης, σύμφωνα με λίγα ευρήματα που βρέθηκαν πρόσφατα

ΓΡΑΦΙΚΟ ΣΤΕΝΟ ΣΤΟΝ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟ.

ΚΑΦΕΝΕΙΟ «ΠΛΑΤΑΝΟΣ». ΣΗΜΕΙΟ ΑΝΑΦΟΡΑΣ ΣΤΗΝ ΠΛΑΤΕΙΑ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ.

στο ναό του Αγ. Πέτρου, η περιοχή πρέπει να κατοικείται και κατά την αρχαιότητα. Ο σημερινός οικισμός του Μυλοποτάμου έλαβε το όνομά του από τους νερόμυλους της κατάφυτης και γεμάτης με μικρούς καταρράκτες ρεματιάς. Αναφέρονται πάνω από 20 νερόμυλοι, οι οποίοι ενίσχυσαν σημαντικά την οικονομία του χωριού από τον 18^ο μέχρι τα μέσα του 20^{ου} αιώνα.

Οι οικισμοί του Μυλοποτάμου που αναφέρονται από τον 14^ο αιώνα είναι το ίδιο το **Μυλοπόταμο**, τα **Καλύβια** και το **Μεσοχωρίο**. Επίσης οι παλαιοί και κατοικούμενοι μέχρι σήμερα οικισμοί **Κάτω Χώρα** και **Πίσω Πηγάδι**. Δυο άλλοι οικισμοί του Μυλοποτάμου, οι **Αραίοι** και η **Ρίζα**, μολονότι παλαιοί και αυτοί, δεν αναφέρονται σε έγγραφα πριν τον 16^ο αι. Εκείνο που έχει ενδιαφέρον είναι, ότι μια από τις παλαιότερα αναφερόμενες οικογένειες του Μυλοποτάμου, η οικογένεια **Στρατηγού**, κατοικεί στην περιοχή από τις **αρχές του 14^{ου} αιώνα μέχρι σήμερα!** (Το επώνυμο Στρατηγός είναι γνωστό από τα βυζαντινά χρόνια και προέρχεται από το βαφτιστικό *Στρατήγιος* και *Στρατήγης*, που είναι κρητικά επώνυμα επαγγελματικά και δηλωτικά. (Εμμ. Καλλίγερος, «Κυθηραϊκά Επώνυμα»).

Κατά τα μέσα του 18^{ου} αιώνα αρχίζει η μετανάστευση από το Μυλοπόταμο στη Σμύρνη. Εκεί βρίσκουμε αργότερα εκατοντάδες οικογένειες Μυλοποταμιτών, που διαπρέπουν σε πολλά επαγγέλματα. Στην Σμύρνη, στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και μέχρι την καταστροφή του 1922, οι Μυλοποταμίτες ελέγχουν απόλυτα τη ναυτιλία της και αναδεικνύονται σε ικανότατους ναυτικούς.

Η εγκατάλειψη του όμορφου και πυκνοκατοικημένου χωριού αρχίζει στο Μεσοπόλεμο και ολοκληρώνεται λίγα χρόνια μετά την Κατοχή. Τότε ερμηνώνουν ολόκληρες συνοικίες, καθώς εγκαταλείπονται από τους κατοίκους τους που φεύγουν για Αμερική, Αυστραλία και Αθήνα. Τα τελευταία, ωστόσο, χρόνια έχει αρχίσει μια μικρή τάση επιστροφής και πολλά σπίτια από αυτά που εγκαταλείφθηκαν επισκευάζονται και φιλοξενούν απογόνους των οικογενειών που τα έχτισαν ή νέους φι-

λους του χωριού.

Ένα τέτοιο επιβλητικό νεοκλασικό οικύριο του 19^{ου} αιώνα συναντάμε στο κέντρο του χωριού. Σήμερα στεγάζει το καφενείο-εστιατόριο «**Ο ΠΛΑΤΑΝΟΣ**», δημοφιλέστατο στέκι ντόπιων και ξένων από τις πρωινές ώρες ως τη νύχτα. Τα καλοκαιρινά τραπεζάκια στη σκιά των πλατανιών μας χαρίζουν στιγμές χαλάρωσης και δροσιάς. Ενδιαφέρον παρουσιάζει και το εσωτερικό, με το χρωματιστό ξύλινο ταβάνι και τις παλιές φωτογραφίες στους τοίχους. Αρκετοί ντόπιοι, συνταξιούχοι κυρίως, απολαμβάνουν πρωινό καφεδάκι και κουβεντούλα. Αστειεύονται, γελάνε. Είναι όμορφο να ξεκινάει κάποιος τη μέρα του σ' ένα περιβάλλον ειδυλλιακό και γαλήνιο. Ένα γεγονός τόσο απλό αλλά τόσο σπάνιο για τους κατοίκους των αστικών κέντρων της Ελλάδας.

ΡΕΜΑ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ Ο ΠΑΡΑΔΕΙΣΟΣ ΕΙΝΑΙ ΕΔΩ

Είναι πολύ ευχάριστη η στάση μας στον ΠΛΑΤΑΝΟ, θα μπορούσε να παραταθεί για πολλή ώρα. Η δροσερή σκιά, ωστόσο, καθώς και ο ήχος του νερού που κυλάει στη ρεματιά, αυξάνουν την επιθυμία μας να γνωρίσουμε το **Ρέμα Μυλοποτάμου**. Μερικές εκατοντάδες μέτρα από την βόρεια έξοδο του χωριού, και ακριβώς πριν από τα κοιμητήρια, συναντάμε μια ξύλινη πινακίδα προς Μυλοπόταμο. Λίγα μέτρα μετά, ένα δρομάκι καταλήγει μπροστά σ' ένα αγροτικό σπίτι. Δίπλα του ξεκινάει το μονοπάτι, από υψόμετρο **275** μέτρων. Είναι κατηφορικό και στενό, με σποραδικά σκαλοπάτια και εμφανίσεις παλιού καλντεριμιού. Στην αντικρινή πλαγιά επικρατούν συνθήκες ζούγκλας. Η βλάστηση είναι τόσο πολυποίκιλη και πυκνή, που μετά βίας διακρίνονται κάποιες από τις εγκαταστάσεις του **Νερόμυλου Φιλιππί**, που μετά την υποδειγματική του ανάπλαση αποτελεί ένα από τα σημαντικότερα αξιοθέατα του Μυλοποτάμου.

Στο μεταξύ το μονοπάτι μας εξελίσσεται ανάμεσα σε σχοίνους και κυπαρίσσια, πουρνάρια και σφενδάμια. Πού και πού τα

πυκνά κλαδιά σχηματίζουν φυσικές αφίδες, που μας προσφέρουν πολύ ευχάριστη σκιά και δροσιά.

-Τα πρώτα μας χθεσινά χιλιόμετρα στο νησί ήταν άγωνα και ξερά, λέω στην Άννα. Ήταν αδύνατον να φανταστώ την ύπαρξη ενός τοπίου, όπως αυτό.

Ο ήχος του νερού δυναμώνει. Πολύ γρήγορα φτάνουμε στο ρέμα. Το υψόμετρο εδώ είναι **220** μέτρα. Ανάμεσα σε καλάμια και πλατάνια το ρέμα κυλάει με πλούσια ροή. Στις 7 του Ιούλη είναι εκπληκτικό, πώς εξακολουθεί να ρέει τόσο νερό. Το φαινόμενο είναι σχεδόν ανεξήγητο αν λάβει κανείς υπ' όψη του, ότι ο Μερμηγκάρης πάνω από τον Μυλοπόταμο μόλις ξεπερνάει τα 500 μέτρα σε ύψος.

Λίγο πιο πάνω προβάλλει ένας από τους 22 παλιούς νερόμυλους, που άκμαζαν κάποτε στον τόπο. Είναι χτισμένος με βαριά τοιχοποιία και η είσοδός του φέρει λαξευτές πέτρινες παραστάδες. Πάνω από το τόξο της εισόδου, διακρίνεται η χρονολογία **1899**. Το οίκημα είναι μικρών διαστάσεων, έχει θολωτό ταβάνι και τραχύ

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΟ ΠΕΤΡΙΝΟ ΓΕΦΥΡΙ ΣΤΟ ΡΕΜΑ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ.

ΙΟΥΛΙΟΣ ΣΤΑ ΚΥΘΗΡΑ. ΡΕΜΑ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ.

ΕΝΑΣ ΑΠΟ ΤΟΥΣ 22 ΝΕΡΟΜΥΛΟΥΣ ΣΤΟ ΡΕΜΑ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ.

λιθόστρωτο δάπεδο. Από εδώ διακρίνουμε και το μονοπάτι που ανηφορίζει προς τον Μύλο του Φιλιππή.

Συνεχίζουμε τη διαδρομή μας σ' ένα μονοπάτι στενό, ομαλώτατο, με λίθινο παραπέτο και αναλημματικό τοιχαλάκι στο απότομο πρηνές. Στην πυκνή βλάστηση παρεμβάλλονται σφενδάμια και μυρτιές. Πολλές είναι ανθισμένες με τα χαρακτηριστικά ολόλευκα λουλουδάκια. Η ατμόσφαιρα ευωδιάζει από το αιθέριο τους άρωμα.

Ένα παρακλάδι του μονοπατιού κατηφορίζει απότομα προς την κοίτη. Αποφασίζουμε να το ακολουθήσουμε. 20 μέτρα πιο κάτω μακαρίζουμε τους εαυτούς μας για την απόφασή μας. Ανάμεσα από πυκνούς σχοίνους και μυρτιές, πλατάνια και σφενδάμια, αποκαλύπτεται μια λιμνούλα με πρασινογάλαζα νερά. Είναι στενόμακρη, με μήκος τουλάχιστον 8 μέτρων και βάθος που πρέπει να ξεπερνάει τα 2 μέτρα. Μικροί, διαδοχικοί καταρράκτες δημιουργούν μια σύνθεση ήχων μοναδική.

Παρακολουθούμε γοπευμένοι την αένα κίνηση του νερού, που σκηνοθετεί μια από τις πιο απρόσμενες εικόνες σ' αυτό το ρέμα των Κυθήρων, στα μισά του καλοκαιριού.

Καθώς ξαναβγαίνουμε στο μονοπάτι εμφανίζεται ένας μύλος σε προχωρημένη ερείπωση. Κατηφορίζουμε καλντερίμι με στροφές. Λίγο πιο κάτω αποκαλύπτεται κι άλλος μύλος, ερειπωμένος κι αυτός. Πολλές συκιές με πυκνά φυλλώματα κρύβουν από τα μάτια μας την κοίτη. Μπαίνουμε κι εμείς στη σκιά τους κι αμέσως μετά σε μια πιο συμπαγή σκιά. Βρισκόμαστε στα έγκατα των στοών ενός μύλου, που τον διασχίζει το καλντερίμι. Είναι ο μύλος του **Πέτρου Στρατηγού**, ενός από τους απογόνους της μακραίωνης οικογένειας των Κυθήρων. Τζάκι, θολωτές σκεπές, κοιλότρες στους πέτρινους τοίχους για διάφορα αντικείμενα, παράθυρα μικρά που θυμίζουν πολεμίστρες. Έχουμε την αίσθηση, ότι ζούμε για λίγο σε άλλη εποχή.

Το φως του ήλιου μας επαναφέρει στην

ΜΕ ΔΙΠΛΗ ΡΟΗ ΚΑΤΑΛΗΓΕΙ ΣΤΗ ΛΙΜΝΟΥΛΑ Ο ΚΑΤΑΡΡΑΚΤΗΣ.
ΤΟ ΚΟΛΥΜΠΙ ΕΔΩ ΕΙΝΑΙ ΜΙΑ ΑΞΕΠΕΡΑΣΤΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ.

πραγματικότητα. Διασχίζουμε την κοίτη, ξαναβρίσκουμε στην απέναντι όχθη το μονοπάτι. Μια κατάλευκη χίνα κολυμπάει με αρχοντική ηρεμία στο νερό, ανεπνρέαστη απ' την παρουσία μας.

Περνάμε μικρό ανηφοράκι με πουρνάρια και κέδρα. Αμέσως μετά διχάζεται το μονοπάτι. Η σήμανση μας οδηγεί κατηφορικά δεξιά. Σε μισό λεπτό συναντάμε πέτρινο γεφυράκι και διώροφο μύλο, κτίσμα επιβλητικό. Κάτω από μεγάλο δέντρο δάφνης εμφανίζεται η πρώτη πικροδάφνη, μια έντονη χρωματική πινελιά στην μέχρι τώρα πράσινη κυριαρχία του φαραγγιού.

Συνεχίζει το μονοπάτι να μας επιφυλάσσει εκπλήξεις: δυο αντικριστούς νερόμυλους, μια λιμνούλα με λιλιπούτειο καταρράκτη και μετά μια μεγαλύτερη λιμνούλα, με ακόμη μεγαλύτερο καταρράκτη. Με την αέναη παρουσία του στους αιώνες το νερό έχει σμιλέψει, έχει λειάνει απόλυτα τον συμπαγή βράχο κι έχει αφήσει μόνιμα αποτυπωμένο το κοίλο ίχνος της ροής του. Χαρίζουμε στους εαυτούς μας μια χορταστική ανάπαυλα, ακριβώς δίπλα στο ψηλότερο σημείο του καταρράκτη. Έχουμε ήδη συμπληρώσει 2 ώρες στο φαράγγι, με χρόνο καθαρής πορείας που μόλις φτάνει τα 20'. Αισθανόμαστε αναπόσπαστο κομμάτι αυτού του παράδεισου. Με μεγάλη απροθυμία ξεκινάμε και πάλι το μονοπάτι. Που όμως δεν έχει ακόμη αποκαλύψει τα τελευταία του μυστικά. Βγαίνουμε στον ήλιο και στη ζέστη. Νιώθουμε στη στιγμή τη διαφορά, για πολύ λίγο όμως. Ένα παρακλάδι του μονοπατιού κατηφορίζει δεξιά και περνάει πάνω από ένα δεύτερο γεφυράκι. Μερικές δεκάδες μέτρα πιο πάνω τα βλέμματά μας αντικρύζουν την τέλεια εικόνα: την γνώριμή μας λιμνούλα με τον μεγάλο καταρράκτη, που, καθώς τον βλέπουμε τώρα σε άνοψη, αποδεικνύεται διπλός. Η πρόσβαση ως εκεί δεν είναι δύσκολη, φτάνουμε σε ένα λεπτό. Τούτη τη φορά είναι αδύνατον ν' αντισταθούμε στην ακατανίκητη γοητεία του κρυστάλλινου νερού.

-Αυτά είναι τα απρόβλεπτα Κύθηρα, λέει η Άννα.

Βγαίνουμε από τη λιμνούλα μόνον πια

όταν το δέρμα μας αρχίζει ν' αντιδρά στην χαμηλή θερμοκρασία του νερού. Δεν ξέρουμε τι ακόμα μας επιφυλάσσει ο τόπος. Το μαθαίνουμε πολύ γρήγορα. Αφού ανηφορίζει για λίγο το μονοπάτι, ξαναβρίσκει την κοίτη. Δυο ερειπωμένοι νερόμυλοι, πικροδάφνες και συκιές, μια κυκλική λιμνούλα με μικρό καταρράκτη και πρασινωπό νερό. Εδώ μας περιμένει η μεγαλύτερη έκπληξη. Το νερό είναι στάσιμο. Αντί να συνεχίζει ζωηρό και διαυγές, εντελώς αιφνιδιαστικά διακόπτεται η ροή του. Η κοίτη του φαραγγιού βέβαια συνεχίζει αλλά είναι θεόστεγνη. Είναι προφανές, ότι η ορατή ροή του νερού συνεχίζει υπόγεια, σε αθέατη διαδρομή κάτω από τη λίμνη. Αργότερα μαθαίνουμε ότι το νερό του Μυλοπόταμου κάνει την εμφάνισή του, με πολύ μικρότερη ποσότητα, μερικά χιλιόμετρα προς τα Β-ΒΔ, στο φαράγγι της **Παναγίας Ορφανής**.

Καθόμαστε για λίγο κάτω από την κοιλότητα ενός βράχου με φυτικά απολιθώματα. Εδώ το υψόμετρο είναι **150 μέτρα, 125** χαμηλότερα από την αρχή του μονοπατιού. Με χαλαρό ρυθμό δεν χρειαζόμαστε περισσότερα από **25'**, η ζέστη όμως του απομεσήμερου είναι πνιγνή, νοσταλγούμε πολλές φορές τις στιγμές, που λίγη ώρα πριν ζήσαμε στη λιμνούλα.

ΣΤΟΝ ΚΑΤΑΡΡΑΚΤΗ ΤΗΣ ΦΟΝΙΣΣΑΣ ΚΑΙ ΣΤΟΝ ΜΥΛΟ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΗ

Όσοι δεν μπορούν ή δεν θέλουν ν' ακολουθήσουν το μονοπάτι των νερομύλων, έχουν την εναλλακτική δυνατότητα ν' απολαύσουν την παρουσία του νερού και μάλιστα σε στιγμές υπέρτατης γοητείας. Το εγγυάται ο **Καταρράκτης της Φόνισσας**, που ο Καλλίγερος θεωρεί ως «*ένα από τα πιο εντυπωσιακά τοπία των Κυθήρων*». Δεν είναι καθόλου υπερβολή. Το νερό του πέφτει από ύψος τουλάχιστον 15 μέτρων, με μια ροή τόσο αιθέρια, που μοιάζει με πέπλο αραχνούφαντο. Στα πόδια του καταρράκτη σχηματίζεται μια λιμνούλα ισάξιας ομορφιάς. Ξένοι από διάφορες

ΚΡΥΣΤΑ ΛΙΝΑ ΝΕΡΑ ΣΤΟ ΡΕΜΑ ΜΥΔΟΠΟΤΑΜΟΥ.

Ο ΦΙΛΙΠΠΟΣ ΖΕΡΒΟΣ ΕΧΕΙ ΑΝΑΠΛΑΣΕΙ ΜΕ ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΟ ΤΡΟΠΟ ΤΟΝ «ΜΥΛΟ ΤΟΥ

εθνικότητες φωτογραφίζουν αυτό το εκπληκτικό δημιούργημα της φύσης των Κυθίων, κάποιοι μάλιστα δεν διστάζουν να βουτήξουν στα κρυστάλλινα νερά. Ολόγυρα το τοπίο είναι υψηλού φυσικού κάλλους με νερόμυλο, πλατάνια και καβάκια απίστευτου ύψους. Η πρόσβαση στον καταρράκτη είναι πολύ εύκολη από διάφορα σημεία του χωριού.

Πινακίδες από το κέντρο του Μυλοπόταμου μας κατευθύνουν στον νερόμυλο του «Φιλιππί». Ο **Φίλιππος Ζερβός** από-

χτισε πριν 12 περίπου χρόνια τον νερόμυλο της οικογένειας **Καρούδη**. Σ' αυτό το διάστημα, οπλισμένος με το μαγικό ραβδάκι της υπομονής, της ικανότητας και του γούστου μεταμόρφωσε τα ρουμάνια σ' αυτό που θαυμάζουμε σήμερα.

-Καλημέρα, πόσα είδη δέντρων περιλαμβάνει αυτός ο παράδεισος;

-Με αιφνιδιάζει, απαντάει ο Φίλιππος. Αν έχεις όμως υπομονή, μπορώ να σου τα απαριθμήσω ένα - ένα.

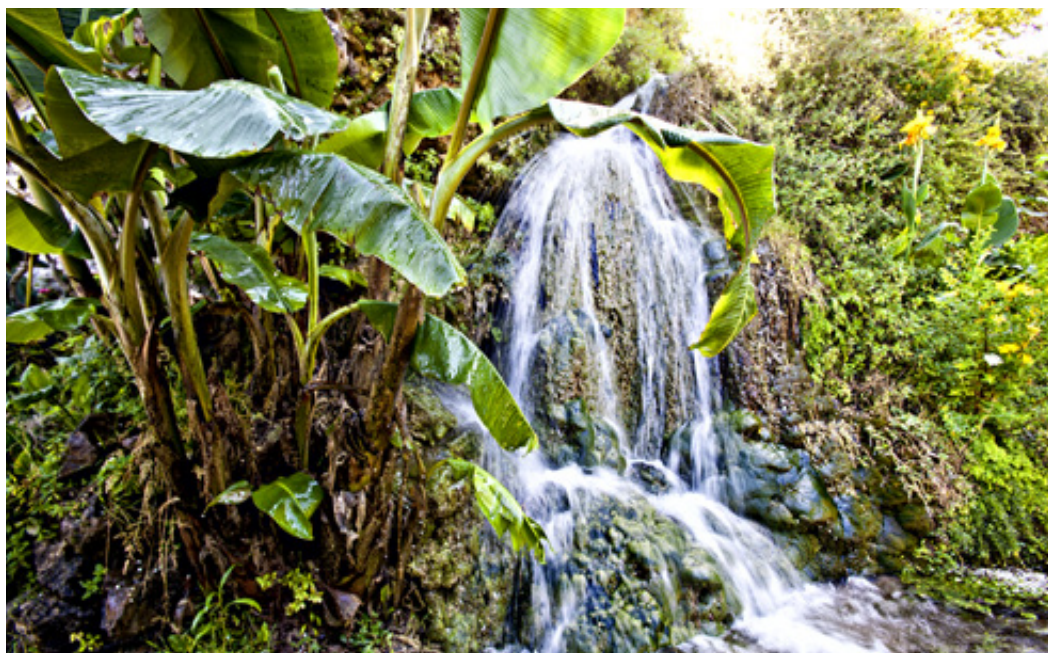
-Ας ακούσουμε μερικά.

ΦΙΛΙΠΠΗ» ΚΙ ΕΧΕΙ ΔΙΑΤΗΡΗΣΕΙ ΟΛΑ ΤΑ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΚΑΙ ΣΚΕΥΗ.

- Έχουμε και λέμε λοιπόν. Υπάρχουν εδώ καρυδιές 300 ετών, αυτές δεν τις φύτεψα εγώ. Μουσμουλιές, τζανεριές και δαμασκηνιές, ροδακινιές και πέντε ειδών μουριές, λεμονιές, πορτοκαλιές και μανταρινιές, μπανανιές, φουντουκιές, χαρουπιές και αχλαδιές, πέντε είδη σκιάς και ροδιές, αμυγδαλιές και κληματιariές με την λευκή ποικιλία «αετονύχι», που αναρριχάται σε μεγάλο ύψος στα πλατάνια. Οι μπανανιές είναι πάνω από 10. Μία μάλιστα είναι φερμένη από τη Μικρά Ασία, βρίσκεται στην ίδια θέση από το 1930

και κάνει μπανάνες κάθε χρόνο. Εκτός από τα οπωροφόρα, υπάρχουν πολλά άγρια δέντρα, θάμνοι και 17 είδη αρωματικών φυτών. Τα λουλούδια είναι πολλά, δεν θυμάμαι πια όλα τα ονόματα. Ελάτε όμως να πιούμε καφεδάκι. Περνάμε στο μικρό καθιστικό του μύλου με το τζάκι και τα σκεύη εποχής, παγονιέρα, φανάρι, πιατοθήκη, καβουρντιστήρι του καφέ. Παραδίπλα ο νερόμυλος με το «βοντσί», το τεπόζιτο του νερού, που δίνει ενέργεια στη φτερωτή και την μυλόπετρα. Εδώ οι μυλόπετρες είναι μικρών διαστά-

ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ ΠΑΡΑΔΕΙΣΕΝΙΟ ΣΤΟΝ ΜΥΛΟ ΤΟΥ ΦΙΛΙΠΠΗ.

σεων, με διάμετρο μέχρι 80 εκατοστά. Τα κομμάτια τους έρχονταν με βάρκα, κυρίως από τη Μίλο. Στη συνέχεια λαξεύονταν και συναρμολογούνταν στον Μυλοπόταμο. Το πάχος της πέτρας ήταν αρχικά γύρω στους 20 πόντους, με την πολυετή όμως χρήση λείπαινε διαρκώς.

Ανοίγει ο Φίλιππος ένα κασελάκι με τα σιδερένια εργαλεία του μυλωνά και ανάμεσά τους αυτά για το «κόψιμο» της πέτρας.

-Τί ήταν το κόψιμο; ρωτάει η Άννα.

-Ήταν το ξύσιμο, το αγρίεμα δηλαδή της επιφάνειας της πέτρας, που μετά από μερικές μέρες γινόταν λεία και δεν άλεθε καλά.

-Και, κάθε πόττε γινόταν το κόψιμο;

-Μια φορά την εβδομάδα, συνήθως τη Δευτέρα. Με το αγρίεμα βέβαια της επιφάνειάς της η πέτρα αποχτιούσε «γρέζια», κόκκους δηλαδή, που στο πρώτο άλεσμα (μετά το κόψιμο) αναμειγνύονταν με το αλεύρι. Το αλεύρι αυτό ήταν ακατάλληλο για χρήση από ανθρώπους, χρησιμοποιείτο για τις κότες, και αποτελούσε «φύρα», δηλαδή ζημιά για τον μυλωνά. Συνήθως φρόντιζε να την αναπληρώνει κλέβοντας λίγο στο ζύγι απ' τους πελάτες.

-Το νερό του Μυλοπόταμου επαρκούσε για τους Μύλους;

-Ναι, το νερό είναι συνεχούς ροής, εκτός από περιπτώσεις παρατεταμένης ανομβρίας, όπως το καλοκαίρι του 2000. Τότε η κοίτη ξεράθηκε εντελώς.

Προσπαθούμε να σκεφτούμε χωρίς νερό λιμνούλες και καταρράκτες. Θα ήταν ένα σενάριο εντελώς εφιαλτικό.

Στο δάπεδο έλκει την προσοχή μας ένα συμπαγές κομμάτι λίθου, με σχήμα περίπου παραλληλεπίπεδο αλλά μια επιφάνεια ελαφρώς κυρτή.

-Αυτή ήταν η πέτρα για τον «**ξινόχοντρο**», εξηγεί ο Φίλιππος. Χρησίμευε για να σπάζει σε χοντρά κομμάτια το σιτάρι και όχι να το τρίβει. Ήταν μια αρχέγονη μορφή μύλου, που αντικαταστάθηκε από τους χερόμυλους κι αυτοί με τη σειρά τους απ' τους υδρόμυλους.

Πριν αποχαιρετήσουμε τον Φίλιππο, ρίχνουμε μια συνολική ματιά σε ό,τι έχει κάνει: στα παλιά κτίρια με την έξοχη ανάπλαση, στην διαμόρφωση των υπαίθριων χώρων με τα δέντρα, τους θάμνους, τον λαχανόκηπο, τα αμέτρητα λουλούδια. Μια επίσκεψη στον «Μύλο του Φιλιππή» θα ήταν πολύ επωφελής και διδακτική για ιδιώτες και φορείς.

ΚΑΤΑΡΑΚΤΗΣ ΤΗΣ ΦΟΝΙΣΣΑΣ.
ΜΙΑ ΑΙΘΕΡΙΑ ΓΟΗΤΕΙΑ.

ΚΑΤΩ ΧΩΡΑ. ΠΕΤΡΙΝΟ ΣΠΙΤΙ ΔΙΑΚΟΣΜΗΜΕΝΟ ΜΕ ΜΠΟΥΚΑΜΒΙΛΙΑ.

«ΚΑΤΩ ΧΩΡΑ» ΑΥΘΕΝΤΙΚΗ ΑΥΡΑ ΜΕΣΑΙΩΝΑ

Λιγότερο από ένα χιλιόμετρο χωρίζει τον Μυλοπόταμο από τον μεσαιωνικό οικισμό της **Κάτω Χώρας**, που περικλείεται από Ενετικό κάστρο. Χτίστηκε στις αρχές του 16^{ου} αιώνα πιθανότατα το κάστρο, τόσο για προστασία του χωριού, όσο και για επόπτευση των δυτικών παραλίων των Κυθέρων. Αναφέρεται μάλιστα και η εγκατάσταση 80 οικογενειών προσφύγων από την Κρήτη και την Κύπρο, που αναλαμβάνουν τη φύλαξή του.

Αφήνουμε το αυτοκίνητο στον εξωτερικό χώρο στάθμευσης και συνεχίζουμε με τα πόδια. Ο στενός δρόμος, διασχίζει το εκτός κάστρου τμήμα του οικισμού, που, έχει αξιόλογα αρχιτεκτονικά χαρακτηρι-

στικά: παραδοσιακά σπίτια με πέτρινες αψίδες, πέτρινες παραστάδες σε παράθυρα και πόρτες, ξυλόφουρνους, μικρά σιδερόφρακτα παράθυρα, απουσία μπαλκονιών.

Στο κέντρο της Κάτω Χώρας βρίσκεται η μικρή πλατεία, σχεδόν πάντα με σταθμευμένα αυτοκίνητα. Εδώ σώζεται ένα από τα σχολεία που χτίστηκαν κατά την περίοδο της Αγγλοκρατίας. Δίπλα βρίσκεται η είσοδος του κάστρου. Στην κορυφή της πύλης δεσπόζει ανάγλυφος ο **Λέων του Αγ. Μάρκου**, σύμβολο της Ενετικής κυριαρχίας.

Καθώς εισδύουμε στο εσωτερικό αισθανόμαστε άμεσα την «χρονική μας μεταφορά», πολλούς αιώνες πριν. Ισχυρότατες τοικοποιίες κατοικιών από αργολιθοδομή, αψίδες και εξωτερικές σκάλες, χώροι ισόγειοι περιορισμένων διαστάσεων ιδιαίτερα δροσεροί, ερειπωμένοι τοίχοι, απουσία κατοίκησης και απόλυτη σιωπή. Μας εντυπωσιάζει η πυκνή δόμηση των οικιών, η άριστη εκμετάλλευση της παρα-

ΓΡΑΦΙΚΟ ΣΠΙΤΙ ΣΤΗΝ ΚΑΤΩ ΧΩΡΑ.

μικρής διαθέσιμης επιφάνειας.

Είναι σχεδόν επίπεδος ο χώρος του κάστρου, σε υψόμετρο 240-250 μέτρων. Οι μετακινήσεις μας γίνονται σ' ένα δαιδαλώδες όσο και αξιοθαύμαστο δίκτυο χωμάτινων δρομίσκων. Εκτός από τις κεντρικές αρτηρίες, χωμάτινες κι αυτές, που το πλάτος τους πλησιάζει τα 3 μέτρα, όλα τα υπόλοιπα στενά έχουν πλάτος που κυμαίνεται από 1.30-1.80μ. Κάποια μάλιστα δευτερεύοντα στενάκια μετά βίας ξεπερνούν τα 50 εκατοστά. Το οδόστρωμα είναι πεντακάθαρο, χωρίς πέτρες, χόρτα ή σκουπίδια. Όλα επίσης οριοθετούνται από περιποιημένες ξερολιθιές, με ύψος που ξεκινάει από το ένα μέτρο.

Μ' αυτούς τους δρομίσκους μεταφερόμαστε σε κάθε σημείο του κάστρου, ως τα όρια των εξωτερικών οχυρώσεων. Κυρίως όμως περνάμε μπροστά απ' όλους τους ναούς, βυζαντινούς και μεταβυζαντινούς, που είναι πολλοί και σημαντικοί. Είναι η **Παναγία η Μεσοσπορίτισσα**, ο **Προφήτης Ηλίας**, ο

Αγ. Αθανάσιος, ο **Αγ. Ιωάννης ο Θεολόγος**, οι **Αγ. Ανάργυροι**, ο **Αγ. Νικόλαος**, οι **Άγιοι Πάντες**, ο **Τίμιος Ιωάννης ο Πρόδρομος** (του 1518), ο **Αγ. Δημήτριος** (τέλη 15^{ου} αι.).

Η οχύρωση του κάστρου, σε κάποια σημεία σώζεται σε αρκετό ύψος και έχει μήκος πολλών δεκάδων μέτρων. Σε άλλα σημεία την οχύρωση έχει αναλάβει η φύση, με απρόσιτους, κατακόρυφους γκρεμούς. Κάποια τμήματα τείχους αποτελούνται από ογκώδεις εξωτερικούς τοίχους εκκλησιών και κατοικιών, γνώριμος τρόπος οχύρωσης και στην Καστροπολιτεία του Ανάβατου, στη Χίο.

Ο **Βασίλης Λουράντος**, φύλακας Βυζαντινών μνημείων Κυθήρων, μας ανοίγει τον ναό του **Αγ. Αθανασίου**. Ο ναός είναι μονόχωρος, με θολωτή σκεπή και έξοχα συντηρημένες τοιχογραφίες. Είναι λιτότατος και το τέμπλο ξύλινο και απλό, με μια ιδιαιτερότητα όμως μοναδική: Ο Χριστός απεικονίζεται **σε κίονα και όχι στον Σταυρό**.

ΦΩΤ. ΑΘΗΝΑ ΜΠΑΣΤΟΥΡΑΚΗ

ΠΑΝΩ: ΣΤΗΝ ΠΛΑΚΟΣΤΡΩΤΗ ΣΤΕΓΗ ΜΙΑΣ ΕΚΚΛΗΣΟΥΛΑΣ ΤΗΣ ΚΑΤΩ ΧΩΡΑΣ.
ΚΑΤΩ: Ο ΛΕΩΝ ΤΟΥ ΑΓ. ΜΑΡΚΟΥ ΣΤΗΝ ΠΥΛΗ ΤΟΥ ΕΝΕΤΙΚΟΥ ΚΑΣΤΡΟΥ
ΠΟΥ ΜΑΣ ΟΔΗΓΕΙ ΣΤΗΝ ΚΑΤΩ ΧΩΡΑ

ΠΑΝΩ: ΣΤΕΝΑ ΧΩΜΑΤΙΝΑ ΔΡΟΜΑΚΙΑ ΜΕ ΞΕΡΟΛΙΘΙΕΣ ΔΙΑΤΡΕΧΟΥΝ ΟΛΗ ΤΗΝ ΚΑΤΩ ΧΩΡΑ. **ΚΑΤΩ:** ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ ΜΕ ΤΙΣ ΕΞΑΙΡΕΤΙΚΑ ΣΥΝΤΗΡΗΜΕΝΕΣ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ.

ΦΩΤ. ΑΘΗΝΑ ΜΠΑΣΤΙΓΟΥΡΑΚΗ

ΤΟΙΧΟΙ ΕΚΚΛΗΣΙΩΝ ΚΑΙ ΣΠΙΤΙΩΝ ΑΠΟΤΕΛΟΥΝ
ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΟΧΥΡΩΣΗΣ ΣΤΗΝ ΚΑΤΩ ΧΩΡΑ.

ΕΡΕΙΠΩΜΕΝΟ ΣΠΙΤΙ ΣΤΗΝ ΚΑΤΩ ΧΩΡΑ ΙΔΩΜΕΝΟ ΜΕΣΑ
ΑΠΟ ΤΟ ΘΕΥΓΩΝΙΟ ΠΑΡΑΘΥΡΟ ΤΟΥ ΑΓΓΛΙΚΟΥ ΣΧΟΛΕΙΟΥ.

ΕΣΩΤΕΡΙΚΟ ΝΑΟΥ ΑΓ. ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ. ΜΟΝΑΧΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΟΥ ΣΕ ΚΙΟΝΑ ΚΑΙ ΟΧΙ ΣΤΟΝ ΣΤΑΥΡΟ.

ΜΙΑ ΓΕΝΙΚΗ ΑΠΟΨΗ ΤΗΣ ΠΑΡΑΛΙΑΣ ΤΟΥ ΛΙΜΝΙΩΝΑ.

ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΛΙΑ ΤΟΥ ΛΙΜΝΙΩΝΑ ΚΑΙ ΣΤΟ ΣΠΗΛΛΙΟ ΑΓΙΑΣ-ΣΟΦΙΑΣ

Μετά την Κάτω Χώρα ο δρόμος συνεχίζει και τερματίζει στην παραλία του Λιμνιώνα, ένα από τα δυτικότερα σημεία της Κυθηραϊκής ακτογραμμής. Κινούμαστε αρχικά στις ΒΔ καταπτώσεις του Μερμηγκάρη, με πλούσια βλάστηση και θέα στην Κάτω Χώρα. Αργότερα το έδαφος γίνεται άγονο και ξερό, με καμένες πλαγιές, απ' όπου εξέχουν θλιβερά οι μαυρισμένοι κορμοί των κυπαρισσιών. Αποκαλύπτονται χαμηλά απόκρημνες ακτές. Στα 2.9 χλμ. από την πλατεία του Μυλοποτάμου μια διακλάδωση οδηγεί δεξιά στο Σπήλλιο Αγίας Σοφίας. Εμείς συνεχίζουμε αριστερά προς Λιμνιώνα, περνώντας πάνω από την παραλία της **Αγ. Πελαγίας** με το ομώνυμο παμπάλαιο ξωκκλήσι. Απότομα ψηλά ορθώνεται το **Ξιβούνι**, άγονο και βραχώδες. Κατηφορίζουμε ήδη προς τον Λιμνιώνα, ο

δρόμος στενεύει περισσότερο. Αποκαλύπτεται όμορφη κοιλάδα με ελαιώνες, ο όρμος και τα λιγοστά σπίτια του Λιμνιώνα. Φτάνοντας στη μικρή παραλία απέχουμε **7.4 χλμ.** από Μυλοπόταμο.

Καφενεδάκι, μερικά μεγάλα αρμυρίκια, πεντέξι ψαρόβαρκες και ισάριθμα σπιτάκια, τροχόσπιτα και αυτοκίνητα με ξένους, που διαβάζουν ή κολυμπούν. Πάνω από την ακτή το εκκλησάκι του **Αγ. Νικολάου**. Στην αμμουδερή παραλία σκάζουν τα κύματα του μαΐστρου. Είναι ο μόνος καιρός που βρίσκει τον στενό όρμο του Λιμνιώνα. Καθώς χαμηλώνει ο ήλιος, σερβίρονται τα ελληνικά καφεδάκια σε μικρά χειροποίητα τραπέζια, τάβλες προσαρμοσμένες σε κομμάτια χοντρών κορμών αρμυρικιών. Στον ήχο των κυμάτων έρχεται να προστεθεί η γνώριμη φωνή του **Στέλιου Καζαντζίδη**. Απ' το εσωτερικό του καφενείου ξεφεύγουν νότες από παλιά, αυθεντικά λαϊκά, που είχαμε ν' ακούσουμε από χρόνια. *-Πρέπει να τον αγαπάτε πολύ το Στέλιο, λέω στον μαγαζάτορα.*

ΣΤΙΓΜΕΣ ΜΟΝΑΧΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΛΙΑ ΤΟΥ ΛΙΜΝΙΩΝΑ.

Πρώην μηχανικός αεροσκαφών ο **Νικόλας Στρατηγός**, με πατέρα από τη Σμύρνη, έχει βρει αραξοβόλι σε τούτο τον απόμακρο τόπο των Κυθήρων. Εδώ δεν υπάρχει φως ούτε πιάνει κινητό. Την απαιτούμενη ενέργεια παρέχει η γεννήτρια πετρελαίου. Το πηγάδι πάλι είναι δίπλα στη θάλασσα, το νερό του είναι γλυφό.

-Δεν κάνει ούτε για πλύσιμο πιάτων, λέει ο Νικόλας.

Στο λιλιπούτειο καφενεδάκι το εσωτερικό είναι γραφικό. Ανάμεσα στα διάφορα αντικείμενα ξεχωρίζουν μερικά ξύλινα καϊκάρια, γνήσια σκαριά, φτιαγμένα από καπετάνιο.

-Είναι απόμαχος της θάλασσας, λέει ο Νικόλας, το όνομά του είναι **Αντώνης Βερώνης**. Καλοκαίρια και χειμώνες ανοίγει τούτο το μαγαζούδι ο Νικόλας. Όχι βέβαια για λόγους βιοποριστικούς. Ποιος πελάτης να ρθει το χειμώνα σε τούτη την ερημιά! Τον παρακολουθώ, καθώς αγναντεύει τη θάλασσα, ακίνητος, με βλέμμα σταθερό. Δεν

ρωτάω αλλά μαντεύω τι είν' αυτό που τον τραβάει στον Λιμνιώνα.

-Να κεράσω δυο τσιπουράκια;

-Να κεράσεις Νικόλα. Και καλή αντάμωση στο λημέρι σου το χειμώνα.

Το μεγαλύτερο και πιο εντυπωσιακό, γνωστό σπήλαιο των Κυθήρων είναι το **Σπήλαιο της Αγ. Σοφίας**. Πολλές δεκαετίες πριν έχει εξερευνηθεί και χαρτογραφηθεί από το θρυλικό ζευγάρι σπηλαιολόγων, **Ιωάννη** και **Άννας Πετροχειίλου**. Οι πληροφορίες μας λένε, ότι τις μέρες αυτές το σπήλαιο είναι κλειστό. Μετά από μαραθώνιες αναζητήσεις και χιλιόμετρα καταφέρνουμε να προμηθευτούμε το κλειδί. Περιχαρείς για την επιτυχία μας οδεύουμε προς την Κάτω Χώρα και το σπήλαιο. Από τον μικρό χώρο στάθμευσης, με πλακόστρωτο μονοπάτι κατηφορίζουμε σε 3' στην είσοδο του σπηλαίου. Η οποία όμως, προς μέγιστη έκπληξή μας, δεν είναι κλειστή αλλά ορθάνοικτη. Απομένουμε με το κλειδί αχρησιμοποίητο στο χέρι. Δύο ζευγάρια Ιταλών, που έχουν

ΝΕΩΣΟΙΚΟΣ ΣΤΗΝ ΠΑΡΑΛΙΑ ΤΟΥ ΛΙΜΝΙΩΝΑ.

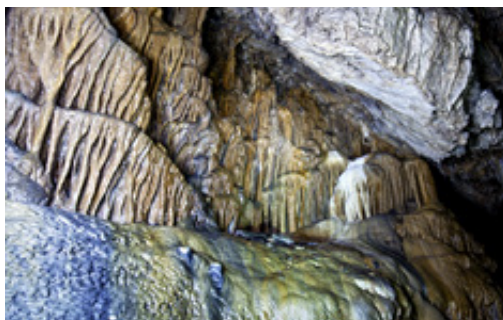
ήδη επισκεφτεί το σπήλαιο, είναι καθισμένοι στο κίосκι και αγναντεύουνε το πέλαγος.

-Ναι, μας λένε, βρήκαμε την πόρτα ανοιχτή. Με τους 4 φακούς, με τους οποίους φρόντισε να μας εξοπλίσει ένας ευγενέστατος κάτοικος του Μυλοποτάμου, εισχωρούμε με τη σειρά μας. Οι εκπλήξεις αρχίζουν από νωρίς. 10 μέτρα μετά την είσοδο του σπηλαίου συναντάμε τον δυτικό τοίχο με την πύλη του ναΐσκου της **Αγ. Σοφίας**.

Νομίζουμε αρχικά πως είναι το τέμπλο, στην πραγματικότητα όμως είναι ο δυτικός τοίχος του ναΐσκου, στον οποίο έχουν γίνει εργασίες στερέωσης και αποκατάστασης των ρωγμών από την Αρχαιολογική Υπηρεσία το 1966. Ο αγιογραφικός διάκοσμος του τοίχου διατηρείται σε καλή κατάσταση, με μικρές κατά τόπους φθορές από την υγρασία. Εργασίες συντηρήσεως έχουν γίνει το 1966 και το 1981. Παρατη-

ρώντας από κοντά τις λεπτομέρειες των τοιχογραφιών δεν μπορούμε να κρύψουμε τον θαυμασμό μας για την ζωγραφική τέχνη του ζωγράφου **Θεόδωρου**. Το όνομά του σώζεται σε μικρογράμματη επιγραφή και είναι μια από τις ελάχιστες περιπτώσεις στα Κύθηρα, που μνημονεύεται ο ζωγράφος. Μερικά μέτρα πιο μέσα, σε φυσική κοιλότητα του σπηλαίου βρίσκεται το αβεστοχρισμένο ιερό με πλήθος χαραγ-

ΑΓΙΟΓΡΑΦΙΕΣ ΔΥΤΙΚΟΥ ΤΟΙΧΟΥ
ΚΑΙ ΔΙΑΚΟΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΠΗΛΛΙΟΥ.

μάτων, ένα απ' τα οποία χρονολογείται από το 1875.

Συνεχίζοντας τη διείσδυσή μας στο σπλάιο, συναντάμε δεξιά του ναΐσκου μια λιμνούλα, δημιουργημένη από τις σταγόνες που εξακολουθούν να σταλάζουν από την οροφή. Ένας διάδρομος 30 περίπου μέτρων, με δάπεδο ομαλό και αξιόπιστο, μας οδηγεί σε μια αίθουσα αρκετά μεγάλων διαστάσεων, διακοσμημένη με κολώνες, σταλαγμίτες πολλών μορφών, σταλακτίτες με μεγάλες φθορές αλλά και σπάνιους σταλαγμιτικούς σχηματισμούς, που θυμίζουν έντονα τηγανισμένα αυγά. Η σταγονορροή συνεχίζει αδιάλειπτη, στοιχείο που φανερώνει την «υγεία» του σπλαιίου. Σε αρκετά σημεία των τοιχωμάτων της αίθουσας σχηματίζονται σήραγγες με στόμια διαφόρων διαστάσεων. Κάποια έχουν βάθος δύο-τριών μέτρων αλλά όμως εισχωρούν στα άδυστα του αβεστολιθικού όγκου και είναι θεοσκοτεινά, με αθέατες και, πιθανότατα, πολύ ενδιαφέρουσες διαδρομές.

ΑΝΑΚΑΛΥΠΤΟΝΤΑΣ ΤΙΣ «ΡΙΖΕΣ»

Οι **Ρίζες** ή **Ρίζα** (κατά τους ντόπιους) είναι ένας μικρός οικισμός στις πλαγιές του Μερμηγκάρη, που έχει σχεδόν εγκαταλειφθεί. Βγαίνουμε νότια του Μυλοποτάμου και πολύ γρήγορα συναντάμε έναν χωματόδρομο με πορεία προς το βουνό. Τη στιγμή εκείνη κατεβαίνει ένα LADA NIVA.

-Καλημέρα. Απ' αυτό το δρόμο θα πάμε για τις Ρίζες;

-Βέβαια. Κι αν θέλετε μπορώ να σας ξεναγήσω στον τόπο μου.

Με τον **Γιάννη Ζερβό** λοιπόν φτάνουμε μετά από ένα χιλιόμετρο κακοτράχαλου χωματόδρομου στις Ρίζες. Από υψόμετρο **380** μέτρων το χωριό αγναντεύει το πέλαγος κι ένα μεγάλο μέρος των Κυθίων. Στα ψηλώματα συναντάμε την εκκλησία του **Αν-Γιώργη**, χτισμένη από την οικογένεια Ζερβών το έτος **ΑΨΝΕ (1755)**. Σύμφωνα με τον Εμμ. Καλλίγερο (ΚΥΘΗΡΑΪΚΑ ΕΠΩΝΥΜΑ), το επίθετο Ζερβός

έχει συνεχή παρουσία στα Κύθηρα από τον 16^ο αιώνα. Ετυμολογικά προέρχεται από το επίθετο «**Ζερβός**», που σημαίνει τον αριστερόχειρα ή αυτόν που βρίσκεται στο αριστερό μέρος και ήταν σε χρήση ήδη από τα χρόνια του Βυζαντίου. Σε συμβόλαια του **1565** τεκμηριώνεται η σχέση της οικογένειας αυτής με το Μυλοπόταμο, ενώ τον 18^ο αιώνα οι Ζερβοί απογράφονται όλοι στο Μυλοπόταμο. Με την διασπορά των Κυθρίων, οι Ζερβοί βρέθηκαν στις ΗΠΑ, Αυστραλία και Αθήνα.

-Οι τρεις οικογένειες των Ζερβών ήταν οι τελευταίοι κάτοικοι που εγκατέλειψαν τη Ρίζα, λέει ο Γιάννης, στα τέλη της δεκαετίας του '60. Εγώ είχα φύγει από το 1963 στην Αθήνα. Πάνω απ' την εκκλησία σώζεται ένα συγκρότημα με πάμπολλα ερειπωμένα σπίτια των Ζερβών. Βαρειές τοιχοποιίες με καμάρες, χτιστοί κυλινδρικοί κίονες, πέντε πηγάδια με νερό και ελιόδεντρα στο κτήμα της οικογένειας. Ο Γιάννης θυμάται μια λεπτομέρεια πολύ γλαφυρή.

-Κάποτε είχε μεγάλη αξία το λάδι. Στη δεκαετία του '50, όταν ακόμη υπήρχαν οι οκάδες, μια οκά λάδι ήταν ισοδύναμη σε αξία με μια οκά μέλι. Σήμερα το μέλι έχει 20 ευρώ και το λάδι έπεσε στα 2.

Οι μοναδικοί μόνιμοι κάτοικοι των Ριζών είναι ένα ζευγάρι, ένας Έλληνας με μια Ολλανδέζα. Το σπίτι τους στην αρχή του χωριού είναι μεγάλο και περιποιημένο, με φωτοβολταϊκή μονάδα και δυο μικρές ανεμογεννήτριες, που γυρίζουν στον άνεμο σαν τρελές. Η αέναη κίνησή τους συμβολίζει στα μάτια μας την συνέχιση της ζωής στο εγκαταλειμμένο απ' τους παλιούς κατοίκους του χωριό.

ΣΤΗΝ ΑΓΡΙΑ ΓΟΗΤΕΙΑ ΤΟΥ «ΚΑΛΑΜΙΟΥ»

Ο ηλικιωμένος άντρας στον Μυλοπόταμο ζυγιάζει με το βλέμμα την Άννα και την 7χρονη Αθηνά κι ύστερα αποφαινεται: «είναι δύσκολο να φτάσετε ως εκεί. Το τελευταίο κομμάτι είναι γκρεμός.». Ο λεπτομερής μας χάρτης, παρεμπιπτόντως, χρησιμοποιεί το σύμβολο του «Αναρριχτικού Πεδίου» στην παραλία «**Καλάμι**».

ΠΑΝΩ: ΣΤΟ ΜΟΝΟΠΑΤΙ ΓΙΑ ΤΟ ΚΑΛΑΜΙ. ΚΑΤΩ: ΜΕ ΜΕΡΙΚΑ ΜΕΤΡΑ «ΡΑΠΕΛ» ΞΕΠΕΡΝΙΕΤΑΙ ΕΥΚΟΛΑ Η ΑΠΟΚΡΗΜΝΗ ΠΛΑΓΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΑΡΑΛΙΑ ΤΟΥ ΚΑΛΑΜΙΟΥ.

ΠΑΡΑΛΙΑ ΚΑΛΑΜΙ. ΑΘΕΑΤΗ, ΕΝΤΥΠΩΣΙΑΚΗ, ΜΕ ΒΑΘΕΙΑ ΤΥΡΚΟΥΑΖ ΝΕΡΑ.

-Είναι τόσο δύσκολα δηλαδή;

-Έτσι λέω εγώ, καταλήγει ο άντρας, σπκώντας τους ώμους.

Ώρα απομεσήμερου. Μετά τα κοιμητήρια ακολουθεί χωματόδρομος και πολύ στενός, κατφορικός τσιμεντόδρομος. Φαρδαίνει αργότερα ο δρόμος, γίνεται άσφαλτος με στρόφες, αγναντεύοντας το πέλαγος και πλαγιές βουνών. Θα μπορούσε να' ναι μια διαδρομή ειδυλλιακή, είναι, ωστόσο, εντελώς καταθλιπτική. Εκτεταμένες παλιές φωτιές αλλά και μια τελευταία, μόλις 10 μέρες πριν, στην πλαγιά του βουνού «Κροτήρια», έχουν μεταμορφώσει σε «Ολόμανρη Ράχη» το γλυκύτατο τοπίο των Κυθήρων.

Διασχίζουμε ένα, καταπράσινο ευτυχώς, φαραγγάκι και φτάνουμε στην **Παναγία Ορφανή**, σε απόσταση 4 χλμ. από τον οικισμό του Μυλοποτάμου.

15:00' Αρχίζει χωματόδρομος, που σ' ένα 5λεπτο συνεχίζει ως μονοπάτι. Διασχίζουμε κυριολεκτικά καμένη γη. Το χώμα είναι μαύρο κι η ατμόσφαιρα πνιγηρή.

15:15' Τερματίζει το μονοπάτι, αρχίζει σχετικά ήπια καταρρίχηση, με τα τελευταία 5-6 μέτρα να υποστηρίζονται με σχοινί. Ακολουθεί η βοτσαλωτή παραλία του Καλαμιού, που στην ουσία αποτελεί την στενή έξοδο στη θάλασσα του άγριου φαραγγιού της Παναγίας Ορφανής. Οι κάθετοι βράχοι δίπλα στην παραλία μας προσφέρουν χώρο σκιερό. Ένας δροσερός γαρμπής φυσάει ακατάπαυστα, δημιουργεί θεαματικά κύματα που σκάζουν με πάταγο στην ακτή. Στα 3-4 μόλις μέτρα βαθαίνουν απότομα τα νερά. Είναι διάφανα με χρώμα τυρκουάζ και η θερμοκρασία τους είναι υπέροχα δροσερή. Το κολύμπι σ' αυτή τη μεγαλειώδη φουσκοθαλασσιά είναι μια εμπειρία μοναδική.

Το βράδυ στη βεράντα μου δείχνει η Αθηνά το σημειωματάριό της, όπου, μεταξύ άλλων, αναφέρει: «*Η παραλία Καλάμι είναι μια πολύ όμορφη παραλία. Τα νερά της είναι πολύ βαθιά. Είναι χρώματος τυρκουάζ. Στην παραλία Καλάμι είχε πολύ, πολύ κύμα. Για να φτάσεις εκεί χρειάζεται να κάνεις καταρρίχηση. Η αναρρίχηση είναι πολύ κουραστική.*»

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Όσες μέρες παραπάνω κι αν είχαμε στη διάθεσή μας, πάλι θα ήταν λίγες για τα Κύθηρα. Κατάσπαρτο είναι το νησί με μνημεία βυζαντινά και θέσεις ιστορικές, οικισμούς παραδοσιακούς, ιδιαίτερα τοπία και παραλίες εξωτικές. Κουζίνα εξαίρετη, γραφικές γωνιές, φιλοξενία και πολιτισμός σε επίπεδο υψηλό.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Εμμ. Π. Καλλίγερρος, «ΣΥΝΟΠΤΙΚΗ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΚΥΘΗΡΩΝ», 4^η έκδοση, Εκδόσεις Κυθηραϊκά, ΑΘΗΝΑ 2008.
- Εμμ. Π. Καλλίγερρος, «Κυθηραϊκά Επώνυμα», Β' έκδοση, ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΚΥΘΗΡΑΪΚΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ, ΑΘΗΝΑ 2006.
- Εμμ. Π. Καλλίγερρος, «ΚΥΘΗΡΑ, Ιστορικός και Τουριστικός Οδηγός, εκδ. «ΚΥΘΗΡΑΪΚΑ».
- Μ. ΧΑΤΖΗΔΑΚΗΣ - Ι. ΜΠΙΘΑ, «ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΒΥΖΑΝΤΙΝΩΝ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΩΝ ΚΥΘΗΡΩΝ», εκδ. ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ ΑΘΗΝΩΝ 1997.
- ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΗ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ, εκδ. οίκος «Μέλισσα».
- Frank van Weerde, «Περπατώντας στα Κύθηρα», 2005

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

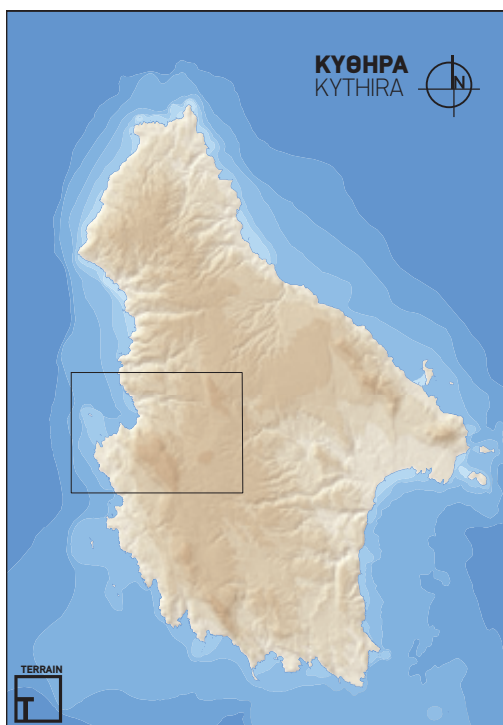
Ευχαριστούμε όσους κατοίκους των Κυθήρων με διάφορους τρόπους μας βοήθησαν στο έργο μας και συγκεκριμένα τον **Γιάννη Ζερβό**, τον **Βασίλη Λουράντο**, τον **Φίλιππα Ζερβό**, τον **Νικόλα Στρατηγό**.

Ιδιαίτερα ευχαριστούμε τον συγγραφέα και δημοσιογράφο, δ/ντη των «ΚΥΘΗΡΑΪΚΩΝ», **Εμμανουήλ Καλλίγερρο**, για την προθυμία του να συνδράμει με το κείμενό του και τα βιβλία του το άρθρο μας για τα Κύθηρα.

Ευχαριστούμε επίσης την 1η Εφορία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων.

ΔΙΑΜΟΝΗ

- Ξενώνας «Φως και Χώρος», www.agreekisland.com, τηλ. 2736031574
- Παραδοσιακές Κατοικίες Sisi Studios, www.sisi.gr, τηλ. 27360 34 127
- Για πλήρη λίστα με καταλύματα στα Κύθηρα, δείτε την ιστοσελίδα <http://www.kythera.gr/wheretostay/>

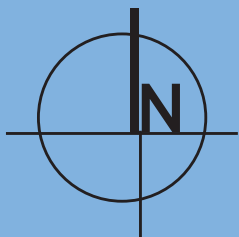

ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ

1. ΧΑΡΤΗΣ. Ως απαραίτητο βοήθημα για τον επισκέπτη θεωρούμε τον χάρτη της εταιρείας **TERRAIN** του **Στέφανου Ψημένου**. Με κλίμακα **1:35.000** και αντοχή στην κακομεταχείριση είναι ο λεπτομερέστερος και ακριβέστερος χάρτης που υπάρχει για τα Κύθηρα.

2. ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ. Για όσους επιθυμούν μια πιο εμπειριστατωμένη γνώση για το νησί, συνιστούμε θερμά τα -αναφερόμενα στην βιβλιογραφία- τρία βιβλία του Εμμανουήλ Καλλίγερρο. (τηλ. Συγγραφέα: **210-9827436** και **27360-31109**).

Το βιβλίο του ιδιαίτερα για τα «ΚΥΘΗΡΑΪΚΑ ΕΠΩΝΥΜΑ» είναι ένα ογκωδέστατο έργο 800 σελίδων που ολοκληρώθηκε μετά από πολύχρονη και πολύμοχθη έρευνα για την ιστορική, γεωγραφική και γλωσσική προσέγγιση των Κυθήρων. Η αναζήτηση των καταβολών και της μακράιωνης διαδρομής των Βυζαντινών και Μεσαιωνικών Κυθηραϊκών επωνύμων είναι ταυτόχρονα μια απρόσμενη δεξαμενή πληροφορίας για ένα πλήθος άγνωστων και συναρπαστικών στοιχείων, που αναφέρονται στα Κύθηρα.

ΠΕΡΙΟΧΗ ΜΥΛΟΠΟΤΑΜΟΥ

Ισοδιάσταση ισοϋψών 20m Contour Interval

Κλίμακα 1:35.000 Scale 1cm= 350m

Όρμ. Φανοκοπειού
Fanokorpios Bay

Νοις. ΕΞΩΝΗΣΙ
EXO NISI Islet

Ακ. Φανοκοπειού
Fanokorio C.

Νοις ΜΕΣΑ ΝΗΣΙ
MESA NISI Islet

Ακ. Λιμνιώνας
Limnionas C.

Άγιος Νικόλαος
Aghios Nikolaos

Λιμνιώνας
Limnionas

Π. Καλάμι
Kalami B.

ΣΠΗΛΑΙΟ ΑΓΙΑΣ ΣΟΦΙΑΣ
AGHIA SOPHIA CAVE

Αγία Μαρίνα
Aghia Marina

Κάτω Χώρα
Kato Hora

Πίσω Πη
Piso Pigh

Αγία Πελαγία
Aghia Pelaghia

Βολάδα
Voladha

Κσινοῦνη
Ksionuni

Ειβοῦνη
Ivouni

Σαρακίνα
Sarakina

Μερμίγα
Mermigara

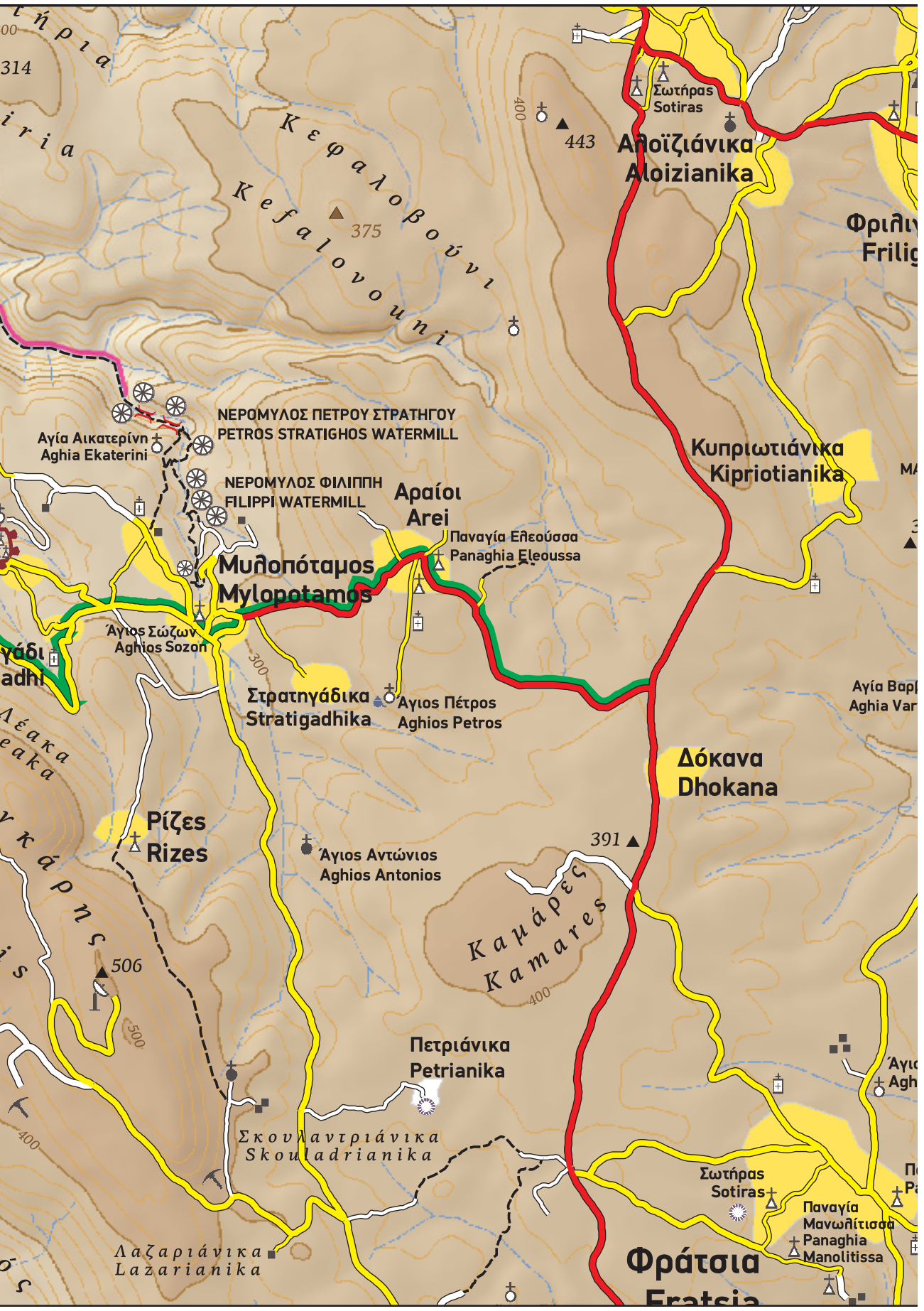
Λαχνα
Lachna

TERRAIN

ΚΑΡΝΕΑΔΟΥ 4, 106 75 ΑΘΗΝΑ
T: +30 210 6095 759, F: +30 210 6095 859
terrain@terrainmaps.gr | www.terrainmaps.gr

* Ο χάρτης αυτός προέρχεται από τον χάρτη "ΚΥΘΗΡΑ" 1:35.000 των εκδόσεων TERRAIN & έχει προσαρμοστεί ειδικά για το "Ελληνικό Πανόραμα".

Αλοϊζιάνικα
Aloizianika

Κιπριωτιάνικα
Kipriotianika

Μυλοπόταμος
Mylopotamos

Δόκανα
Dhokana

Ρίζες
Rizes

Καμάρες
Kamares

Πετριάνικα
Petrianika

Σκουλαδριάνικα
Skouladrianika

Λαζαριάνικα
Lazarianika

Φράτσια
Fratsia

ΝΕΡΟΜΥΛΟΣ ΠΕΤΡΟΥ ΣΤΡΑΤΗΓΟΥ
PETROS STRATIGHOS WATERMILL

ΝΕΡΟΜΥΛΟΣ ΦΙΛΙΠΠΗ
FILIPPI WATERMILL

Αραίοι
Arei

Παναγία Ελεούσα
Panaghia Eleoussa

Αγίος Σώζων
Aghios Sozon

Στρατιγάδικα
Stratigadhika

Αγίος Πέτρος
Aghios Petros

Αγίος Αντώνιος
Aghios Antonios

Σωτήρας
Sotiras

Παναγία
Μανωλίτσα
Panaghia
Manolitissa

314

400
443

375

391

506

500

400

400